

Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
радник при дирекції Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України

ДО ПРОБЛЕМИ КОЕВОЛЮЦІЇ ПРАВА Й ІНФОРМАЦІЇ

***Анотація.** Розглядаються інтеграційні процеси права й інформації, проблеми їх взаємного функціонування в сучасну епоху.*

***Ключові слова:** право, інформація, інформатизація, інформаційна діяльність, інформаційне право, науково-технічний прогрес.*

***Аннотация.** Рассматриваются интеграционные процессы права и информации, проблемы их совместного функционирования в современную эпоху.*

***Ключевые слова:** право, информация, информатизация, информационная деятельность, информационное право, научно-технический прогресс.*

***Summary.** The integration processes of right and information, problems of their joint functioning in a modern epoch are considered.*

***Key words:** right, information, informatization, informational activity, informational right, scientific and technical progress.*

Постановка проблеми. У ХХІ ст. спостерігається досить помітний рух суспільства в бік інформаційної сфери існування, в ході якого воно набуває нових якостей і змінює свої обриси майже до невпізнання. Основні його інститути і явища стали вимірюватися новими координатами, новим “інформаційним градусом” розвитку. Інформаційний критерій стає не просто індикатором популярності, він набуває системотворчого значення для всіх без винятку сфер людської життєдіяльності. Це стало можливим внаслідок того, що інформація як феномен, що створює новий стан суспільства, сприймається як основа “нової цивілізаційної хвилі”.

“Інформаційний градус” розвитку суспільства стає вимірником і для основних інститутів системи права. Перші спроби юристів осмислити феномен науково-технічного прогресу (далі – НТП) й використовувати його досягнення в юриспруденції були зроблені ще в 60-70 рр. минулого століття, коли в науковій спільноті відбувалися так звані “кібернетичні читання” в рамках Всесоюзного симпозіуму з проблем правової кібернетики, що проводився щорічно.

Розвиток мікроелектроніки і поява персональних комп’ютерів на початку 1980-х рр. зумовили технологічний вибух, хвилі якого підсилили вплив НТП на суспільні відносини інформаційного типу. Незабаром стали з’являтися перші спроби їх нормативного оформлення.

Отже, необхідно підкреслити, що приводів для загальнотеоретичної рефлексії правової доктрини в її фундаментальній складовій і теоретичного узагальнення правового забезпечення інформаційної сфери сучасного життя є більше, аніж достатньо. Доречно згадати хоча б про декілька гострих проблем правового забезпечення інтересів людини й суспільства в нових інформаційних вимірах. До них відносяться: забезпечення

права на інформацію, охорона інформаційних продуктів інтелектуальної власності й персональних даних в умовах масового їх переведення у цифровий вигляд, захист життя і здоров'я від мережного комп'ютерного “цунамі”, захист індивідуальної й суспільної свідомості від використання інформаційних впливів під час масових акцій, право на життя і збереження людської природи в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що спроби вирішення названих проблем сучасності вибірково знаходять віддзеркалення у вітчизняних і міжнародних документах та інших нормативно-правових актах. Проте їх фундаментальне правове та наукове узагальнення й осмислення ще попереду. На теоретичний дискурс і наукове вирішення чекають і проблеми розуміння інформації, ролі та ступеня її впливу на правову дійсність в цілому. Одним словом, в режимі очікування адекватної реакції юридичної науки знаходяться найнеобхідніші людські проблеми. “Момент істини” для теоретичної юриспруденції вже настав. Нинішній стан суспільства близький до інформаційного, вже сьогодні вимагає від правової системи динамічного випереджаючого розвитку, прояву накопиченого доктринального інтелектуального потенціалу, енергії юридичної думки і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери.

В юриспруденції не один раз робилися спроби осмислення закономірностей інформаційних систем.

Так званий “кібернетичний” період розвитку вітчизняної науки (60-70 рр. минулого століття) відзначений проведенням досліджень у царині кібернетики і впливу її ідей на розвиток права. До кінця 1980-х рр. така активність явно сповільнилася. Це пояснюється перехідним періодом інформатизації до сучасного її стану. У названий перехідний час вже позначився інтерес правознавців до тематики правового забезпечення інформаційних процесів, пов'язаних з впровадженням комп'ютерних технологій в реальному секторі економіки. Перші спроби наукового аналізу були поодинокими, позиції учених-правознавців були результатом генезису ранніх доктрин, що переважно походять з тих окремих галузей юриспруденції, які були найбільше пов'язані з забезпеченням функціонування автоматизованих інформаційних систем. Теоретичні дослідження велися, проте вони не визначалися як тенденція розвитку правової науки.

Лише наприкінці 1990-х рр. наукова рефлексія даної проблеми стала найбільш активною, коли стали затребуваними концептуальні позиції правознавців, коли цифрові технології стали значно змінювати траєкторію руху суспільства в інформаційний бік. Саме в цей час стала формуватися самостійна галузь наукових знань, пов'язаних з правовим забезпеченням інформаційної сфери.

У зв'язку з цим виникають перші суто наукові проблеми інформаційного права, що включають питання щодо того, що є самостійність галузевої інформаційної приналежності юридичних знань і в чому виявляється їх відособленість, яке місце інформаційного права в системі правових знань. Разом з ними виникають і питання загальнонаукового розуміння суті знань у царині правового забезпечення інформаційної сфери. Якими положеннями повинні керуватися дослідники при формуванні наукових доктрин: власними і відособленими або інтегрованими, заснованими на ідеях традиційної загальнонаукової методології?

У той же час, після офіційного визнання “інформаційного права” динаміка наукових досліджень у сфері правового забезпечення наростала і продовжує наростати. Ця обставина ще більше загострила проблему існування загальних теоретичних підстав наукових досліджень, направлених на організацію правопорядку в інформаційній сфері суспільних відносин.

Метою статті є розгляд інтеграційних процесів права й інформації, проблем обопільної дії названих феноменів у сучасну епоху.

Виклад основних положень. Відомо, що ідеї коеволюції стали парадигмою природних і соціальних наук на рубежі ХХ-ХХІ ст. Якщо еволюція зазвичай пов'язувалася з прогресом, з висхідним розвитком, у якому вищий ступінь в еволюції заперечує інший, більш низько організований, то ідея коеволюції припускає спільний розвиток в рамках системи взаємодії [1 – 3].

Історія становлення й розвитку двох явищ цивілізації у формі коеволюції інформації й права представляє інтерес для дослідника в двох ракурсах. З одного боку, в аспекті впливу інформації і пов'язаних з нею систем на правову дійсність, причому під правовою дійсністю тут розуміється вся реальна дійсність на макрорівні правової сфери як наочної сфери людської діяльності (юридична наука, позитивне право, правозастосування і юридична культура), тобто вся сукупність правових феноменів. Дана проблема розглядається в рамках проблем пошуку нових засобів мобілізації правової системи, в рамках інформаційної парадигми як сукупності поглядів на вирішення правових проблем крізь призму інформаційних знань, насамперед, впливу знань про природу інформації, на формування й реалізацію права в цілому.

З іншого боку, становлення й розвиток у формі коеволюції інформації і права розглядається в сенсі правового впливу на інформаційну сферу.

Перший з названих аспектів дослідження проблем інтеграції названих двох явищ відображає достатньо істотний момент розвитку правової науки. Раніше він розглядався в рамках переважно кібернетичних начал в юриспруденції в період розквіту кібернетики (50-70-ті рр. минулого століття). У той час спостерігався інтерес з боку правознавців до кібернетичних проблем права і велися дослідження закономірностей природи правової інформації і їх прояву в правовій системі [4 – 5]. В усякому разі, до кінця 80-х рр. минулого століття склалася стійка правова доктрина стосовно основ впливу інформаційних систем на право. На її основі були сформовані основні положення прикладної науки “правова інформатика” як різновиду міждисциплінарної науки інформатики. У її рамках не тільки розглядалися прикладні проблеми розвитку інформаційних систем у правознавстві, а й формувалася новий різновид правової інформації – електронна її форма. У той час стали активно розвиватися процеси інформаційного забезпечення правотворчості й упроваджуватися системи інформатизації законотворчих органів на різних рівнях, а також створюватися різні прикладні інформаційні технології формування, зберігання й використання електронної правової інформації. Наприклад, на початку 1990-х років на пострадянському просторі виникли довідкові правові системи, коли почався розвиток підприємництва в колишніх радянських республіках. Тоді правові системи являли собою електронні підборки текстів нормативних актів. Першою такою системою в Україні був “Автоматизований довідник з зовнішньої торгівлі “Перший помічник”, створений у 1990 році і направлений на задоволення інформаційних потреб великої кількості дрібних підприємців, які в ті роки вели активну торгівлю діяльність з близьким зарубіжжям. Пізніше з'явилися інші спеціалізовані й загальнозаконодавчі системи.

Увага правознавців до проблем пошуку прояву закономірностей інформації у правовій системі і прикладних завдань в рамках правової інформатики, як і раніше, не слабшає [6 – 8]. Цьому сприяє впровадження комп'ютерних технологій у юридичну діяльність. Прийняті за останні роки різні цільові програми й концепції інформатизації провідних юридичних організацій (судової системи, митної служби, органів юстиції та ін.) тільки підтверджують відзначену тенденцію.

Разом з тим, як вже неодноразово наголошувалося, особливістю інформаційної епохи розвитку суспільства є створення необхідних методологічних і правових бар'єрів негативним наслідкам масової інформатизації і впровадження високих технологій [11]. У зв'язку з цим правове забезпечення інформаційних процесів і виникаючих при цьому суспільних відносин неухильно зростає. Починаючи з початку 90-х рр. минулого століття разом з динамічним розвитком законодавства, спрямованого на реалізацію цієї мети, спостерігався активний процес становлення й розвитку нової сфери правової діяльності, пов'язаної з правовим забезпеченням інформаційної сфери. Цьому сприяла ціла низка чинників.

По-перше, у зв'язку із створенням нового покоління електронно-обчислювальної техніки і високотехнологічних швидкісних засобів передачі інформації (зв'язку) значно зросла можливість отримання й використання великого обсягу інформації в коротші проміжки часу.

По-друге, перший чинник активно вплинув на створення умов включення масивів інформації в реальний сектор економіки. Повсюдне впровадження засобів автоматизації в управлінський процес суспільним виробництвом дало змогу перекладати необхідну інформацію з традиційних паперових носіїв в електронний вигляд. При цьому зросли швидкості обробки інформації й ефективність управління суспільними процесами. Таким чином, сформовані електронні масиви інформації у вигляді баз даних (інформаційних ресурсів) в найбільш зручній формі їх використання стали виконувати самостійну забезпечуючу роль в управлінських процесах разом з іншими видами ресурсів (сировинними, фінансовими, кадровими тощо). Повсюдна матеріалізація інформаційного ресурсу спричинила відособлення людської діяльності й формування самостійного виду суспільних відносин з приводу використання інформації.

По-третє, інформація у вигляді баз даних як об'єкт права в електронній формі при введенні її в економічний оборот опинилася поза межами традиційного правового регулювання. Специфічність такого об'єкта пов'язана з особливістю функціонування технічних засобів обробки інформації, з перетворенням інформації в її електронний символ (сигнал) і назад у читаний вигляд. Відмічена особливість робить уразливим електронний документ для копіювання і порушення його цілісності. Будь-яка сукупність і форми традиційних правових умов (правовий режим) використання електронного виду інформації як об'єкта права вже не може створити ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу таких об'єктів. На жаль, юридична наука, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері правової кібернетики, не мала у своєму розпорядженні достатнього потенціалу для вирішення проблеми правового забезпечення формування й використання електронного документа. Незважаючи на звернення окремих правознавців до теми науково-технічного прогресу, наукових узагальнень, які б розкривали вплив науково-технічної революції на правове регулювання соціальних відносин, вони не проводили. Таке положення у правовій науці продовжується й понині. Тому суспільством була затребувана принципово інша сукупність правових засобів впливу на новий вид діяльності суб'єктів права, що стрімко розвивається, пов'язаний з формуванням, обробкою й використанням електронних форм інформації, сучасних високотехнологічних телекомунікаційних систем її передачі й зберігання.

По-четверте, нові форми, що стрімко розвиваються, і різновиди інформаційної людської діяльності значно відставали від традиційної свідомості. Розрив між інформаційними потребами в новій “цифровій епосі” і ментальністю суспільства динамічно збільшувався у міру розвитку масової інформатизації. Цей чинник сприяв

появі нового типу порушень (порушень цілісності інформації і доступу до неї), шкідливий характер яких був несумісним зі звичайними правопорушеннями. Разом з цим, виник новий клас правових проблем, пов'язаних з попередженням і боротьбою з комп'ютерними правопорушеннями.

Зусилля правознавців і вчених у сфері комплексного дослідження інформаційних систем дозволили створити правові концепції, спрямовані на формування правових умов реального сектора інформатики.

До початку 1990-х рр. поступово стала формуватися нова галузь законодавства, метою якої було регулювання принципово нового типу суспільних відносин, пов'язаних з інформацією і процесами інформатизації. Було прийнято називати її “законодавством у сфері інформатизації”, а пізніше остаточно склався і термін “інформаційне законодавство”. Характерною особливістю його стало те, що норми права в нормативно-правових актах нерідко були за своєю природою різними, інформаційне законодавство в більшій своїй частині стало носити комплексний характер, що поєднує риси публічного й приватного права.

Проте ця особливість інформаційного законодавства є не єдиною його характерною рисою. Принципово важливим для нього, на наш погляд, є максимально адекватне віддзеркалення правової інформаційної дійсності. У кращому разі, воно повинне мати випереджальний характер правового регулювання інформаційних за характером суспільних відносин для того, щоб норми права створювали ефективний правовий режим використання нових форм інформації.

Проте, цим критерієм сучасне інформаційне законодавство не відповідає. Паралельно з формуванням інформаційного законодавства проводилися наукові дослідження з метою узагальнення закономірностей в інформаційній сфері людської діяльності і правового її забезпечення. Фундаментальні дослідження у царині названих проблем вели О. Баранов, К. Беляков, В. Брижко, В. Гавловський, І.Б. Жилиєв, Р. Калюжний, М. Коваль, В. Попович, В. Цимбалюк, М. Швець та ін. [6 – 10, 12 – 14]. Ними були створені основи для формування нової самостійної галузі юриспруденції.

Таким чином, інтеграційні процеси розвитку інформації і права, вплив пов'язаних з цими явищами систем одна на одну проходять по відособлених один від одного методологічних каналах. Інформаційні системи здійснюють вплив на право в рамках загальної теорії права і правової інформатики, у предмет наукових досліджень яких включені закономірності природи і розвитку інформації у правовій системі. Право, у свою чергу, покликане здійснювати активний вплив на інформацію і пов'язані з нею системи всім своїм арсеналом засобів. До складу таких засобів включені практично всі галузі права і, в першу чергу, інформаційне право. Розрізнення, що проводиться в підходах до інтеграції вказаних явищ, має не лише практичне, а й методологічне значення.

Річ у тому, що в перші роки незалежності України проблеми правового забезпечення процесів інформатизації за аналогією з радянською традицією нерідко розглядалися в рамках правової кібернетики і правової інформатики, змішуючи при цьому два різних за своєю природою методологічних підходи. Розглядаючи, наприклад, проблеми правової інформатики і правової кібернетики, автори одночасно розглядали і питання правового регулювання інформаційних процесів. І навпаки, описуючи проблеми правового забезпечення інформатизації, розглядали питання предмета правової інформатики. На жаль, ці способи одночасного розгляду різних за своєю природою і змістом проблем правової інформатики й інформаційного права мають місце і в сучасній літературі [15 – 16].

Імовірно, пояснення такого дуалізму позиції авторів робіт з правової кібернетики можна знайти в тому, що вони досліджували багато проблем правової системи крізь призму теорії управління, а тому й розглядали проблеми правового забезпечення інформаційних процесів у суміжній для інформаційного права науковій дисципліні.

Як указувалося вище, метою розгляду інтеграційних процесів права й інформації в даній статті є створення теоретичних умов для диференційованого підходу при проведенні досліджень проблем спільної дії названих феноменів у сучасну епоху. Уявляється, що обидва ракурси є однаково важливими для правової науки, оскільки вони дають можливість досліджувати з різних позицій правову дійсність.

Правова інформатика дає можливість більш комплексного і всебічного дослідження наявної сфери інформаційного права, оскільки об'єкти інформаційних відносин мають глибоке, природничо-наукове коріння (електронна інформація, комп'ютерні технології, цифрові лінії зв'язку тощо). Проте, яким би не був ракурс дослідження, умовно кажучи, інформаційно-правовий або право-інформаційний (залежно від того, яке явище розглядається як реципієнт), все ж таки, вони повинні розглядатися окремо один від одного. Тим більше, у цієї багатоаспектної проблеми (коеволюції права й інформації) є ще й прикладні рівні. Наприклад, освітній, коли вона розглядається на рівні навчальної дисципліни, а в її рамках стан невизначеності в питаннях методу вивчення предмета, як уявляється, має бути зведено до мінімуму. Межі навчальної дисципліни (чи то правова інформатика або інформаційне право) повинні мати чіткіші контури, аніж при дослідженні тієї ж наявної царини на науковому рівні.

Висновки.

Взаємообумовленість, розвиток і інтеграція права й інформації як суспільних явищ привело, з одного боку до активного впливу інформації й пов'язаних з нею структур на правову систему, що зумовило пізнання нових закономірностей у розвитку юриспруденції. У свою чергу, правова система не менш активно реагує на сучасні інформаційні реалії шляхом внутрішньої рефлексії й саморозвитку у бік забезпечення правопорядку в інформаційній сфері.

Використана література

1. Проблеми коеволюції. Філософські науки : зб. наук. пр. / Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С. Макаренка ; за ред. В.М. Вандишева. – Суми : Ред.-вид. від. СДПУ ім. А.С. Макаренка, 2000. – 98 с.
2. Наумкіна О.А. Роль теорії самоорганізації в осмисленні феномена коеволюції суспільства та природи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.09 / О.А. Наумкіна. – К., 2001. – 16 с.
3. Афонин Э.А. Великая коэволюция : Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Парламентское издательство, 2003. – 384 с.
4. Право и информатика : сб. ст. ; под ред. Е.А. Суханова. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 143 с.
5. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 144 с.
6. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : ПанТот, 2009. – 415 с.
7. Цимбалюк В.С. Інформаційне право : концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В.С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2011 р. – 426 с.
8. Баранов О.А. Правове регулювання ЗМІ, що використовують Інтернет-технології // Правова інформатика. – 2012. – № 2(34). – 28 – 36.
9. Баранов О.А. Правові проблеми електронної торгівлі (комерції) // Інформація і право. – 2012. – № 2(5). – 48 – 56.

10. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.

11. Дзьобань О.П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук ; за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – 244 с.

12. Інформатизація управління соціальними системами : організаційно-правові питання теорії і практики : навч. посіб. ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – К. : МАУП, 2003. – 332 с.

13. Беляков К.І. Інформація в праві : теорія і практика / К.І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – 118 с.

14. Жилияєв І.Б. Інформаційне право України : теорія і практика : монографія / І.Б. Жилияєв. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 104 с.

15. Інформаційна діяльність в правознавстві: стратегія управління розвитком наукових досліджень, інноваціями, консалтингом, моніторингом, системою трансферу технологій в урядових структурах, університетах, дослідницьких центрах і в приватному секторі ; за заг. ред. П.Д. Біленчука. – К. : Наука і життя, 2007. – 244 с.

16. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2006. – 384 с.

~~~~~ * * * ~~~~~